

STRESZCZENIE PRACY DOKTORSKIEJ W JĘZYKU POLSKIM NA TEMAT „ZAGADNIENIE PRZYCZYNOWOŚCI W FILOZOFII NJAJA-WAIŚESZIKI”

Niniejsza praca stanowi studium przyczynowości w tradycji njaja-waiśesziki, potraktowanej jako synkretyczna szkoła filozoficzna. W rozdziale poświęconym wczesnej teorii przyczynowości, opierałam się na głównych utworach filozoficznych, czyli *Waiśeszikasutrach* Kanady, komentarzu *Padarthadharmaśamgraha* Praśastapady, *Njajasutrach* Gautamy i komentarzu *Njajabhaszji* Watsjajany. Najwięcej uwagi poświęciłam rozwiniętej koncepcji przyczynowości w dziełach: *Tarkabhasza* Keśawa Miśry z komentarzem Gowardhany Miśry pt. *Prakaśa*, *Tarkasamgraha* Annambhattya z autokomentarzem *Dipika* oraz *Njaja-bodhini* Gowardhany Miśry i komentarzem *Prakasika* Nilakanthy Śastri, posilkując się również *Bhaszāparicchedā* Wiśwanathy Njajapañczanany z autokomentarzem *Siddhantamuktawali*.

Filozofia njaja-waiśesziki jest stanowiskiem zakładającym bezpośredni realizm i substancjalizm, powstawała w opozycji do buddyjskiego fenomenalizmu, według którego poznajemy tylko fenomeny. Njaja-waiśeszikowie, rozważając relację przyczynową z punktu widzenia przedmiotu, odnosili pojęcie przyczyny zarówno do rzeczy, jak do zjawiska. Ich zdaniem to, czego doświadczamy bezpośrednio w percepcji zmysłowej, to fizyczna rzeczywistość, która istnieje niezależnie od naszego postrzegania. Najbardziej pewnym kryterium poznawczym jest nie zapośredniczona percepcja – jest to najbardziej skuteczna przyczyna instrumentalna w procesie zdobywania wiedzy.

Przyczynowość w systemie njaja-waiśesziki opisana jest jako niezmienna sekwencja i realna relacja. Przyczyna inherentna istnieje tak długo, jak istnieje skutek, a skutek nie jest identyczny ze swoją przyczyną inherentną. Pojęcie przyczyny w njaji jest dość szerokie: obejmuje zarówno materialne jak i niematerialne byty. Przyczyna i skutek różnią się co do swej istoty. Powodować skutek znaczy być jego natychmiastowym i niezmiennym poprzednikiem, który nie jest zbędny.

Filozofie njaja-waiśesziki wprowadzili trójpodział przyczyn na: inherentną (substancjalną), nieinherentną (niesubstancjalną) i instrumentalną (sprawczą). Przyczyna inherentna jest związana ze skutkiem relacją nierozzerwalności, np. części garnka tkwią w swych częściach. Przyczyna nieinherentna obejmuje własności, które tkwią w przyczynowym podłożu np. połączenie części garnka lub jego kolor. Pierwsze dwa rodzaje

przyczyn, czyli inherentna i nieinherentna, istnieją tak długo jak utrzymuje się skutek. Pod pojęciem przyczyny instrumentalnej zawierają się różne czynniki, które mogą działać jednocześnie, np. przyczyną sprawczą garnka będą: garncarz, kij, koło garncarskie, kontakt pomiędzy ruchem koła a gliną, itp. Jednakże, nie będą to wszystkie czynniki, o których można pomyśleć, ponieważ przyczyna właściwa będzie ograniczona warunkiem niezbędności. Warunki niezbędności odnoszą się wyłącznie do przyczyny instrumentalnej, a nie do przyczyn inherentnych ani nieinherentnych. Tylko substancja jest przyczyną inherentną. Własności przyczyny inherentnej są równie istotne, ale nie stanowią przyczyny instrumentalnej.

Ponadto, przyczyna instrumentalna nie jest związana ze skutkiem poprzez relację inherencji. Przyczyny instrumentalne można podzielić na ogólne, np. czas, przestrzeń matematyczną, niewidzialną zasadę wiążącą itd. i przyczyny szczególne, np. kij, który jest używany przez garncarza, aby ulepić dzban.

Według wykładni filozofów njaja-waiśesziki, substancja jest przyczyną inherentną, która jest podłożem przyczynowym dla skutku, a własności i ruchy składają się na przyczynę nieinherentną. Wszystkie pozostałe warunki bądź czynniki zewnętrzne stanowią przyczyny instrumentalne, którymi są w szczególności sprawca i użyte przez niego w procesie wytwórczym narzędzia. Ten trójkopdział przyczyn opiera się na relacji inherencji, która rozumiana jest jako niezależna kategoria ontologiczna. Dla ustanowienia definicji przyczyny inherentnej i nieinherentnej rola tzw. 'zawierania się w' jest szczególnie znacząca, ponieważ koresponduje z pojęciem metafizycznej nierozzerwalności, która nie może być utożsamiona z własnością relacyjną jaką jest połączenie.

Wyróżnienie przyczyny nieinherentnej było innowacyjnym posunięciem ze strony njaja-waiśeszików ponieważ wyjaśnia ona każdy przypadek powstania substancji jako nowego połączenia, które tworzy nową całość. Przyczyna nieinherentna tłumaczy proces powstania różnorodności w świecie i wyraża kwintesencję teorii przyczynowości asatkariawady, która głosi, że skutek jest nowopowstałym wytworem, numerycznie różnym od swojej przyczyny. W nawiązaniu do rozróżnienia przyczyn instrumentalnych na ogólne i szczególne, skutek zależy od dwóch zbiorów warunków, które zawierają warunki konieczne dla realizacji skutkowych jako takich i poszczególnych realizacji skutkowych.

Teoria ta sformułowana została w opozycji do teorii przyczynowości filozofii sankhja-jogi, gdzie skutek tkwi w przyczynie zanim się jeszcze przejawia (w tym sensie skutek i przyczyna nie są sobie przeciwstawiane). Przyczyna nie zawiera skutku w żadnej formie

uprzednio, tj. przed jego przejawieniem się, stąd wniosek, że skutek nie istnieje przed jego wywołaniem – jeśli przestaje istnieć, to jego części nie zawierają całości (nawet w formie subtelnej). Doktryna przyczynowości njaja-waiśesziki zwana jest ‘teorią skutku nieistniejącego uprzednio w swojej przyczynie’ tj. asatkariawada lub ‘teorią nowego początku’ tj. arambhawada. W pierwszym rozdziale wskazuję i analizuję fragmenty tekstów źródłowych odnoszące się do pierwszych wzmianek dotyczących natury przyczyny i skutku, zwracając uwagę na to, że pojęcia przyczyny i skutku występowały jako kluczowe m.in. w definicjach relacji inherencji, rodzajów wnioskowania oraz nieistnienia. Teoria ta łączy się ponadto z przyjętymi przez njaja-waiśeszików teoriami: części i całości oraz teorią faktów atomowych. Wczesne sformułowania związku przyczynowo-skutkowego zwracają dużą uwagę na fakt, że relacja pomiędzy zawierającym a zawieranym jest nierozzerwalna - tak jak np. szklanka i szkło z którego jest wykonana. Przedmioty odosobnione czy wyizolowane ciężko jest zrozumieć i to właśnie terminy relacyjne okazują się bardzo ważne, aby wyjaśniać pojęcia.

W drugim rozdziale podjęłam się analizy, rekonstrukcji oraz interpretacji pojęcia przyczyny ogólnej i szczególnej. Odniosłam się również do współmiernej definicji przyczyny właściwej. Według definicji Keśawa Miśry z XIII w. przyczyna właściwa jest tą spośród przyczyn instrumentalnych, która bezpośrednio i niezwłocznie wytwarza skutek poprzez własne działanie i jest przyczyną najbliższą. Taka przyczyna wytwarza skutek poprzez bezpośrednie i niezwłoczne funkcjonowanie, czyli wyłącznie jest aktualnie zastosowaną w procesie wytwórczym danego skutku. Warunek ten wyrażony jest terminem ‘funkcji’. Tezy dotyczące przyczyny szczególnej uznają funkcję pośredniczącą za szczególną przyczynę, która ostatecznie uprzedza skutek. Według jednej z interpretacji może to być sama przyczyna, która taką funkcję wygenerowała, np. siekiera, która jest narzędziem ścięcia drzewa. Według drugiej interpretacji, będzie nią sama funkcja potraktowana jako wyróżniona najbliższa przyczyna danego skutku, np. kontakt siekiery i drzewa. Widać tutaj wyraźny zwrot filozofów njaja-waiśesziki w stronę przyczyny instrumentalnej, która stała się głównym przedmiotem rozważań w kontekście definicji przyczyny.

Trzeci rozdział odnosi się do zagadnienia przyczynowości w kontekście polemiki z filozofami sankhji. Uprzednie nieistnienie potraktowane w tradycji njaja-waiśesziki jest jako jedna z uniwersalnych przyczyn w odniesieniu do wygenerowania jakiegokolwiek skutku. Jest to kluczowy aspekt teorii asatkariawady, która głosi, że skutek nie jest obecny w przyczynie, w przeciwieństwie do sankhji, która postuluje uprzednie nieistnienie skutku w przyczynie. Dla njaja-waiśeszików skutek jest kontrpozytywem uprzedniego nieistnienia, a

powstanie jest całkowicie nowym wytworem, a nie zmanifestowaniem się tego, co było uprzednio zawarte w przyczynie (np. w potencjalnej formie). Samo uprzednie nieistnienie jest niewystarczające (dla skutku) aby wyjaśnić deterministyczny charakter zjawisk przyczynowych. To nie tylko uprzednie nieistnienie, ale również bycie w relacji w subsekwentnym czasie, warunkują wszelkie zjawiska, tak samo jak uprzednia obecność innych faktów niezbędnych dla zaistnienia skutku.

Wzajemne nieistnienie polega na negacji relacji identyczności, np. dzban nie istnieje w obrusie. Nieistnienie nie jest pustką czy nicością, jest zawsze nieistnieniem czegoś, czegoś co neguje nieistnienie czyli kontrpozytywem. Dla przykładu, nieobecność tygrysa w pokoju jest tak samo realna jak obecność stołu w pokoju, i pomimo tego, że jest to odmienny rodzaj realności, to wśród innych realności konstytuujących wszechświat, w którym się znajdujemy, jest tak samo realny.

Sama koncepcja przyczynowości njaja-waiśesziki w ujęciu całościowym dotyczy nie tylko kategorii, ale pełni funkcję dla metafizyki, epistemologii, antropologii oraz etyki – można powiedzieć, że jest istotna dla całej filozofii. Filozofowie njaja-waiśesziki to nie tylko „formaliści” doszukujący się logicznej spójności swojego systemu, ale również głęboko zaangażowani w duchowe debaty filozofowie, którzy dyskutowali z filozofami innych nurtów m.in. o duszy, o Bogu, czy o wyzwoleniu. Zrozumienie natury rzeczywistości, tak bardzo zależne od zrozumienia relacji przyczynowej, to wiedza o świecie, która ma również wymiar praktyczny i etyczny – jest to wiedza pozwalająca osiągnąć najwyższe dobro.

Agnieszka Dorobila